

Byggnadsminnen

i Södermanlands län

Maj 2010

von Rosens jaktstuga, Flens kommun

Länsstyrelsen arbetar för att byggnadsminnena i Södermanland på ett så bra sätt som möjligt ska representera länets särdrag och unika kulturmiljö. Här presenteras övergripande vilka byggnadsminnen som finns i länet idag och hanteringen av byggnadsminnen i framtiden. Dessutom beskrivs hur en byggnadsminnesförklaring går till och vilka andra lagskydd som finns.

I dagens samhälle finns en stor förståelse för vikten av att bevara vår kulturmiljö. Vissa byggnader eller bebyggelsemiljöer bedöms ha ett så högt kulturhistoriskt värde att det ligger i vårt gemensamma intresse att de bevaras för framtiden. Det kan bland annat ske genom en byggnadsminnesförklaring i enlighet med lagen om kulturminnen m.m. (SFS 1988:950, KML).

Byggnadsminnena ska spegla länets särart och historiska utveckling

Södermanlands län har en rik och mångfacetterad historia. Det är Länsstyrelsens avsikt att denna historia ska lyftas fram och tydliggöras genom länets byggnadsminnen.

Byggnadsminnena kan också ses ur ett riksperspektiv. Tanken är att alla landets byggnadsminnen ska vara ett representativt bestånd av byggnader som på ett allsidigt sätt speglar vår historia och samhällsutveckling. Vid nya byggnadsminnesförklaringar är det viktigt att ta hänsyn till de byggnadsminnen som redan finns, så att urvalet på sikt blir så representativt för länet som möjligt. Det kan leda till att en byggnad eller bebyggelsemiljö inte byggnadsminnesförklaras trots att den uppfyller de krav på kulturvärden som ställs, eftersom ett större antal objekt av motsvarande karaktär redan förklarats som byggnadsminnen.

Södermanland – inte bara herrgårdslandskapet

Många av oss förknippar Södermanland med det så kallade herrgårdslandskapet, som är en viktig del av historien i länet. Herrgårdsmiljöerna, omgivna av öppna fält och alléer, präglar än idag det sörmländska landskapet och är med sin mångfald av olika byggnadstyper – statarbostäder, ekonomibyggnader, torp och patronatskyrkor – en unik landskapstyp även i internationell jämförelse. Den ålderdomliga strukturen har varit seglivad och de stora rationaliseringarna av jordbruket har inte haft samma betydelse här som på andra håll. Brukandet av landskapet har dock förändrats på många sätt de senaste århundradena.

Men Södermanland består inte bara av herrgårdslandskapet. Länet präglas även av städernas och orternas landskap, jordbruks- och skogslandskapet samt kustbygdens landskap.

Många städer och orter i länet har en intressant och lång historia. Strängnäs, Nyköping och Torshälla är anlagda på medeltiden liksom Trosa som dock flyttades i början av 1600-talet. Eskilstuna och Mariefred fick stadsrättigheter på 1600-talet. Dessa städers planstrukturer och den långa bebyggelsekontinuiteten bidrar till särskilda kulturmiljövärden. Med järnvägens tillkomst på 1800-talet växte städer och orter upp till följd av den industriella utvecklingen. Dit hör Katrineholm, Oxelösund och Flen som fick stadsrättigheter på 1900-talet. Med bilismens genombrott på 60- och 70-talen byggdes villaområden i städernas utkanter och i form av småorter.

Landskapet i Södermanland är mångskiftande och varierat med låga höjder, öppna fält, betesmarker och sjöar. Jordbruksmarken är relativt väl fördelad över länet. Det finns många områden med mycket höga natur- och kulturvärden. Mer skogsdominerande områden finns inom Kolmården och den så kallade Mälarmården. Här finns bland annat lämningar efter äldre former av skogsbruk som kolning och tjärbränning. Den sörmländska skärgården är unik på så sätt att den till stor del förblivit oförändrad under lång tid. Den är relativt oexploaterad vad gäller bebyggelse. Hela 60 procent av öarna är skyddade som naturreservat, som i många fall även omfattar värdefulla kulturmiljöer. I skärgården finns rester av ett småskaligt och ålderdomligt odlingslandskap med mycket höga natur- och kulturmiljövärden.

Tureholms slott, Trosa kommun

Byggnadsminnen i Södermanland

Södermanland har för närvarande 54 byggnadsminnen enligt KML och 14 statliga byggnadsminnen enligt förordningen om statliga byggnadsminnen (SFS 1988:1229). I Sverige finns totalt cirka 2 300 byggnadsminnen. Som jämförelse kan nämnas att det finns drygt tre miljoner fastigheter i hela landet. Byggnadsminnena utgör alltså en liten del av det totala fastighetsbeståndet.

Tillsammans är byggnadsminnena tänkta att på ett tydligt sätt visa vår historia och samhällsutveckling. Urvalet spannar över alltifrån slott och herresäten till offentliga byggnader, bostadshus, industrier och många andra typer av bebyggelse både i stad och på landsbygd.

Byggnadsminnena kan delas in i olika anläggningskategorier, som avgörs av den funktion eller ändamål som anläggningen byggdes för eller som präglat dess utformning. De 68 byggnadsminnena kan fördelas på cirka 15 kategorier enligt faktarutan på nästa sida. Ett byggnadsminne (Flens stationshus) är definierat både som statligt byggnadsminne och byggnadsminne enligt KML.

Gamla vattentornet i Oxelösund, Oxelösund kommun

- Slott och herrgårdar (21 st, t ex slott, herrgårdar, kungsgårdar och riksfästen)
- Boställe och tjänstebostad (13 st, t ex biskopsgårdar, prästgårdar, officersboställen och residens)
- Bostadsbebyggelse (10 st, t ex borgargårdar)
- Kommunikation (7 st, t ex järnvägsstationer, telegraf- och poststationer)
- Jordbruk (4 st, t ex bondgårdar)
- Rättsväsende (3 st, tingshus)
- Hantverk och manufaktur (2 st, tryckeri och smedja)
- Religionsutövning (1 st, kyrkstall)
- Hälso-, sjuk- och socialvård (1 st, sjukhus)
- Samhällsservice och teknisk försörjning (1 st, vattentorn)
- Handel- och bankväsende (1 st, tullstuga)
- Offentlig förvaltning (1 st, domkapitel)
- Rekreation och turism (1 st, jaktstuga)
- Försvarsväsende (1 st, befästning/borg)
- Utbildning och vetenskap (1 st, skola/läroverk)

Länets byggnadsminnen är uppdelade på ganska få anläggningskategorier och beståndet är tämligen ojämnt fördelat. Den största kategorin slott och herrgårdar omfattar 21 byggnadsminnen medan de tre näst största grupperna, boställe/tjänstebostad, bostadsbebyggelse och kommunikation, innehåller 30 byggnadsminnen. I övrigt är byggnadsminnena fördelade på elva kategorier med ett fåtal i varje grupp.

Vad som betraktas som kulturhistoriskt värdefullt förändras över tid. De byggnadsminnen vi har idag speglar kulturhistoriska värderingar som ligger till grund för hur urvalet gjorts och förklarar delvis varför vi har många byggnadsminnen av vissa typer medan andra typer saknas.

Ullaberg, Nyköpings kommun

Framtidens byggnadsminnen

Det centrala värdebegreppet för ett byggnadsminne är att det ska uppfylla kravet på att vara ”synnerligen märkligt”. För att kunna avgöra vad som är ”synnerligen märkligt” krävs perspektiv på den period som byggnaden representerar. Därför görs kontinuerligt omprövningar där nya byggnadskategorier bedöms utifrån både riks- och regionalt perspektiv. Tanken är att byggnadsminnena på ett allsidigt sätt ska spegla hela vår historia och samhällsutveckling.

Slott och herrgårdar är en viktig kategori byggnadsminnen i Södermanland eftersom de åskådliggör herrgårdslandskapets karaktär och landsbygdens arkitekturhistoria. Den ofta välbevarade bebyggelsen i form av slott och herresäten, torp och arrendegårdar med mera, har mycket höga kulturhistoriska värden inte minst genom att den synliggör historiska samband i landskapet. Eftersom det redan finns ett ganska stort antal slott och herrgårdar som är byggnadsminnen kommer Länsstyrelsen i framtiden att vara restriktiv med ytterligare byggnadsminnesförklaringar av enskilda objekt inom denna kategori. Däremot är det angeläget att i framtiden skydda hela miljöer för att tydliggöra de historiska, sociala och ekonomiska sambanden.

Urvalet av byggnadsminnen bör i framtiden på ett bättre sätt spegla länets sammantagna historia. Byggnadsminnen från 1900-talets offentliga byggande, modernismen, fritidskulturen och

Eriksbergs slott, Katrineholms kommun

kvinnodominerade miljöer och arbetsplatser är exempel på bebyggelse som med några få undantag saknas i länets historiebild, så som den idag skildras genom byggnadsminnena.

För att ge en bild av länets struktur i sin helhet behöver man i framtiden i högre grad skydda bebyggelse inom övriga karaktärsområden i länet, som jordbruks- och skogslandskapet och kustbygdens landskap. Det är angeläget att bebyggelsen inom dessa områden inventeras och att särskilt värdefulla anläggningar byggnadsminnesförklaras.

Gropgården, Strängnäs kommun

Länsstyrelsen tar hänsyn till:

- att urvalet bidrar till att synliggöra olika sociala och kulturella gruppers kulturarv, och därigenom ger en representativ bild av vår historia
- att en mångsidig historia kan berättas genom byggnadsminnet självt i form av en autentisk upplevelse av miljö och detaljer, genom material och spår av hantverksteknik och annan kunskap som bevarats i anslutning till byggnadsminnet
- att bebyggelsemiljöer bör skyddas i sin helhet, så att en förståelse för de historiska sammanhangen är möjlig
- att hela länets historia representeras genom att geografisk hänsyn tas där så är möjligt
- om det finns särskilda skäl till byggnadsminnesförklaring, exempelvis verk av våra stora arkitekter eller olika byggnadsstilar, om dessa inte tidigare finns representerade i byggnadsminnesurvalet
- om det rör sig om mycket gamla byggnader eller byggnader av helt unik karaktär, exempelvis genom sin tekniska konstruktion.

Så går en byggnadsminnesförklaring till

Det är Länsstyrelsen som beslutar om en byggnad ska förklaras för byggnadsminne. Vem som helst kan väcka fråga hos Länsstyrelsen om att en byggnad eller anläggning ska byggnadsminnesförklaras. Länsstyrelsen har även möjlighet att på eget initiativ väcka fråga om byggnadsminnesförklaring. Att väcka en fråga innebär att en utredning initieras, men betyder inte att byggnaden får något automatiskt skydd mot förändringar. Om åtgärder planeras som kan minska eller förstöra byggnadens kulturhistoriska värde kan Länsstyrelsen besluta om förbud mot sådana åtgärder.

Ett byggnadsminnesbeslut görs normalt sett i samförstånd med fastighetens ägare. I undantagsfall kan dock Länsstyrelsen oavsett detta genomföra en byggnadsminnesförklaring i samråd med Riksantikvarieämbetet. Till ett byggnadsminne

Torshälla kvarn, Eskilstuna kommun

Kvarteret Stengeten 3 och 4, Eskilstuna kommun

hör så kallade skyddsbestämmelser som preciserar beslutets innehåll. Skyddsbestämmelserna kan till exempel omfatta en byggnads exteriör, stomme och planlösning och äldre fast inredning. Ett avgränsat område i anslutning till byggnaden eller anläggningen kan också ingå. Däremot kan inte lösöre, exempelvis möbler och föremål, eller användandet av en byggnad eller anläggning skyddas genom ett byggnadsminnesbeslut.

Fastigheter som ägs av staten hanteras på annat sätt. Det är endast Riksantikvarieämbetet som kan väcka fråga om byggnadsminnesförklaring och det är regeringen som fattar de formella besluten. Om staten säljer ett

byggnadsminne övergår detta till att bli byggnadsminne enligt KML.

Anmälningsplikt

En annan möjlighet att skydda byggnader är genom så kallad anmälningsplikt. Om en byggnad kan komma ifråga som byggnadsminne, kan Länsstyrelsen förordna om anmälningsplikt enligt 3 kap. 6 § KML. Det innebär att anmälan till Länsstyrelsen måste göras ”innan byggnaden rivs eller ändras på ett sätt som väsentligt minskar dess kulturhistoriska värde”.

Syftet med beslut om anmälningsplikt kan vara att ge byggnaden en enklare form av skydd i avvaktan på eventuell byggnadsminnesutredning. Länsstyrelsen

får också möjlighet att i förväg identifiera och peka ut skyddsvärda byggnader. Dessutom får både fastighetsägare och kommuner kännedom om de kulturhistoriska värdena.

Andra skydd

Nästan all bebyggelse besitter kulturhistoriska värden, oavsett vilket juridiskt skydd den har. En byggnadsminnesförklaring behöver inte vara det enda – eller alltid det bästa – sättet att skydda bebyggelse. Även andra instrument finns. Kommunen kan med stöd av Plan- och bygglagen exempelvis upprätta detaljplaner eller områdesbestämmelser med skydds- eller varsamhetsbestämmelser, markerat med ”q” eller ”Q” på plankartan. Många kommuner har även utformat och antagit bevarandeprogram för att på bästa sätt bibehålla den byggda miljöns särdrag. Flitigt använda begrepp som exempelvis ”k-märkt”, ”kulturhus” och ”kulturmärkt” saknar relevans i nu gällande lagstiftning.

Svenska kyrkans kyrkobyggnader från tiden före 1940 är automatiskt skyddade enligt kulturminneslagen, liksom fasta fornlämningar oavsett ålder. Ungefär 1 700 kulturmiljöer, ofta större områden, klassas enligt miljöbalken som riksintressen för kulturmiljövärden. 64 av dem ligger i Södermanlands län.

Bidrag

Varje år fördelar Länsstyrelsen statliga bidrag till kulturmiljöer i länet. Bidrag kan bland annat sökas för att täcka merkostnader, så kallade antikvariska överkostnader, i samband med underhåll och restaurering av kulturhistorisk värdefull bebyggelse. Anslaget ges till exempel för att kunna använda speciella material eller hantverksmetoder samt till projektering och vårdplaner. De tillgängliga medlen är mycket begränsade. Därför prioriterar Länsstyrelsen bidrag till lagskyddade byggnader och miljöer av stor betydelse för länets unika kulturhistoria i första hand. Är du ägare till ett byggnadsminne har du därför större möjligheter att få del av bidragspengarna.

Långmaren, Trosa kommun

Elghammars herrgård, Gnesta kommun

Fakta

Byggnadsminnen enligt Kulturminneslagen

SFS 1988:950 Lag om kulturminnen m.m, 3 kap 1 §

En byggnad som är synnerligen märklig genom sitt kulturhistoriska värde eller som ingår i ett kulturhistoriskt synnerligen märkligt bebyggelseområde får förklaras som byggnadsminne av länsstyrelsen. Bestämmelserna om byggnadsminnen får också tillämpas på park, trädgård eller annan anläggning av kulturhistoriskt värde.

Anmälningsplikt enligt Kulturminneslagen

SFS 1988:950 Lag om kulturminnen m.m, 3 kap 6 §

Om en byggnad kan antas komma ifråga som byggnadsminne får länsstyrelsen förordna att anmälan till länsstyrelsen skall göras innan byggnaden rivs eller ändras på ett sätt som väsentligt minskar dess kulturhistoriska värde (anmälningsplikt).

Alla kan väcka fråga

Fråga om en byggnad bör förklaras som byggnadsminne kan enligt 3 kap. 4 § KML väckas av var och en genom att en ansökan skickas till Länsstyrelsen.

Ansökan ska innehålla:

- Uppgift om vilken fastighet byggnaden är belägen på (fastighetsbeteckning)
- Vem som är fastighetens ägare
- Beskrivning av byggnaden
- Vilka motiv som finns för att byggnaden bör förklaras som byggnadsminne
- Karta med föreslaget skyddsområde
- Foton av byggnaden

Kontaktuppgifter/avsändare

Länsstyrelsen i Södermanlands län, 611 86 Nyköping

Telefon: 0155-26 40 00 (växel)

E-post: sodermanland@lansstyrelsen.se

Internet: www.lansstyrelsen.se/sodermanland

Texten är baserad på "Riktlinjer för byggnadsminnesförklaringar" (Faktablad 2005:05 och pdf 2007-02-13), Länsstyrelsen i Stockholms län, "Byggnadsminnen i Västra Götalands län" (Rapport 2009:71), Länsstyrelsen i Västra Götalands län samt "Byggnadsminne – Vad är det?", Länsstyrelsen i Skåne län.

Fotograf samtliga bilder: © Bertil Jigert, 1993

Mer information

På Länsstyrelsens hemsida www.lansstyrelsen.se/sodermanland hittar du mer information om länets byggnadsminnen. Här finns även information om bidragen och ansökningsblanketter.

LÄNSSTYRELSEN
Södermanlands län

Länsstyrelsen i Södermanlands län 611 86 Nyköping
www.lansstyrelsen.se/sodermanland